

20

A KOLOZSVÁRI

BOLDOG-ASSZONYRÓL CZÍMZETT MINORITA,

JELENLEG

EVANG. REFORM. EGYHÁZ

TÖRTÉNETI ÉS ÉPÍTÉSZETI LEÍRÁSA.

GR. ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL.

A KÖLÖNSZÁRI

BOLDOGASSZONYI ÉRTEKZÉS

1863

ÉVA G. R. FORM. R. GYAN

TÖRTÉNETI ÉRTEKZÉS

GR. ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL

Nem szenved kételyt, hogy a mindent felduló népvándorlás után, a középkor első századjaiban a tudomány, művészet, stb. egyedüli menhelyei a kolostorok voltak, innen mint sivatag puszta oásisából a szerzetesek csendes czelláiból, és az ezekkel egybekapcsolt iskolákból szivárgott a tudásnak csirája, hogy az emberiséget jótékony malasztjával elhalmozza; itten ápolgatott eleinte az építészet, minden hozzátartozó mesterségével, a vallás magasztos dicsőítésére; a szerzetesek mint mesterek vezetésök alatt készültek azon építészeti alkotványok, melyek méltó csodálatra ragadnak; a közönségesebb kézi munkákat egyelőre a laicusok — conversi — végzik, ámbátor már ez időszakban a laicusok is a mesterségeknek, kiválóan az építészetnek gyakorlatában voltak ¹⁾. Különösen midőn a tizenharmadik század folyama alatt a mivelődés terjesztése a kolostorok kiváló sajátja lenni megszűnt, ez által támadt új lendület, és versenyzés, újabb műidomok keletkezésére szolgálván alkalmul, a művészi élet kifejlesztésének nagy előnyére volt. Nálunk, a hol a művészet iránti fogékonyság csak fokozatosan keletkeztén, lassu léptekkel haladt előre, a kolostorok egyedárus befolyása megszűnését a mesterségek gyakorlatára nézt adatok hiányából meghatározni nem lehet; de hogy ez húzamosabb ideig tartott, mint más helyt, már csak ez ország geographiai helyzeténél fogva is lehet sejtentünk; valamint abból is, hogy azon egyháznak, melynek leírását itten az olvasó veszi, építésze vagy e munka körülvezetője szerzetes volt, a kolostoroknak még a tizenötödik század végén is gyakorló befolysát Erdélyben, a műéletre nézt következtetni természetesen szándékomban nincs.

Mátyás király 1486-ban szülővárosát egy emlékkel gazdagítandó, a minoriták részére egy egyház építését elrendelé; e célra a kolozsvári közönség Szabó Ambrus bírájukkal egyetemben késznek nyilatkozik a város keleti részében, a szabók bástyája közelében, az úgynevezett farkas-utczában, — in platea luporum — a helységet átengedni azon föltétellel, hogy az e helyen létező háztulajdonosok elébb kártalanítassanak ²⁾. — 1487-ben Bécsujhelyről figyelmezteti a kolozsváriakat a király, hogy a minoritáknak a mult évben átengedett helyiségen az építkezést ne akadályozzák, sőt két arra való egyént magok közül, a fennevezett szerzetesek segélyére válaszszanak ³⁾.

1490-ben az erdélyi sóaknák grófját Barcsai Mártont, kire az építkezési anyagok egybeszerzése bizva volt, a király Visegrádról a munka erélyesebb folytatására serkenti, az ez alkalommal leküldött János nevű szerzetesre bizván a munka vezetését, kit Barcsai azelőtt már ösmert, és valószínűleg egyszer már Kolozsvárt meg is fordult: „hunc fratrem Joannem tibi notum eo mittendum duximus ut opus continuare faciat quidquid idem frater Joannes circa hec negocia tibi dixerit facienda, et credere, et omnia

¹⁾ Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1862. évi folyam 1. és 36. lapok.

²⁾ Ez okmány másolata az erdélyi Muzeum kéziratárában: Collectio maior Manuscriptorum Historicorum Tom. VI. Nro 13. Datum in Kolosvár feria tertia, prima ante festum S. Martini A. D. 1486.

³⁾ Ugyanott. Nro 9. Datum in arce Nove-civitatis nostre australis feria quarta proxima ante festum nativitatis B. Marie Virginis A. D. 1487.

exequi debeas;“ egyszersmind a szerzetesek szállásairól is gondoskodik : „Ceterum huic fratri Joanni et ceteris suis confratribus qui cum eo isthic erunt, facies fieri de lignis, et asseribus cellas necessarias, et quidem sufficientes ut commodius eciam laborem, et opus continuari facere valeant“ ¹⁾. Azonban még ez év folyama alatt meghalván a dicső király, utódja Ulászló 1494-ben a Boldogasszony tiszteletére emelt zárda építése folytatására 300 arany forintot utalványoz évenként az akkori sóaknák grófjai, Kissasszonyfalui Istváni István, és Kápolnai Miklós által kifizettetni : „Religiosis fratribus Ordinis Minorum B. Francisci de observancia nunc in claustro sub nomine eiusdem Virginis Gloriose ²⁾ in civitate nostra Kolosvariensi degentibus ad continuationem laborum, edificiorumque ipsius claustrum sales trecentorum florenorum auri, a modo usque ad consummacionem et perfeccionem edificiorum eius monasterii singulis annis reddere debeatis ³⁾. — Mivel ez okmányban az egyház építése nem említetik, valószínű, hogy már ekkor be lett végezve. Erre, valamint Kolozsvár többi egyházaira és kolostoraira nézt egyáltalában, érdekes adatok fordulnak elő; így Magdolna György kőfaragó — lapicida — özvegyének 1531-ben készült végrendelete az erdélyi Muzeum könyvtárában ⁴⁾ a többi között az érdekelt egyháznak és szerzeteseinek hagyományoz : „Imprimis lego prefatis fratribus Minoribus Centum florenos ad emendum sericeum album deauratum wlgo Kamwka de quo fiat indumentum sacerdotale ad maius altare claustrum prefati, et de ipsis C. florenis emantur crux et attinenciae ad idem indumentum item similiter lego viginti quinque florenos ad vnum indumentum altaris, quod fiat ad dictum maius Altare de alba Kamwka, item lego florenos quinque pro vno alio indumento sacerdotali ad dictam Ecclesiam fratrum minorum, quod fiat de nigro Atlasio wlgo Athlatz in memoriam defunctorum item ad vestituras fratrum minorum Claustrum Beate Virginis memoratj lego florenos quatuordecim item similiter lego florenos quinque quibus ematur Kamwka nigra pro indumento altaris defunctorum, quod consistit in dicta Ecclesia fratrum minorum sine organo.“ — Feltűnő, hogy ezen, királyok költségén emelt, alkotvány még 1531-ben orgonával nem bírt ⁵⁾.

1531-től kezdve e kolostor történetét homály fedi, igen valószínű azonban, hogy az 1556-ik évi, a kolozsvári országgyűlésen hozott, a papi javadalmakat illető elkobzási törvénynek szigorát ki nem kerülve, e szerzet tagjai elszéledtek. 1579-ben Báthory Kristóf ierdély fejedeleme, Báthory István lengyel király sugallatára, e bomlásnak indult, és 23

¹⁾ Ugyanottan Nro 10. Datum in Wissegrad die Dominico post octavas Epiphaniarum Christ. A. D. 1490.

²⁾ Tehát nem sz. Farkas tiszteletére emelve, a mint Fasching a Nova Dacia-ban a 82. lapon írja „D. Wolffgango dicata“ — és így az utczának se kölcsönözhető elnevezését a mint P. Szegedi a Synopsis Vitae Belae IV. : 79. lapján jegyzi meg : „attribuentes Societati Jesu templum scilicet S. Wolffgangi a quo plateae nomen“ mert ez utca elnevezése az egyház keletkezése előtt már, a mint láttuk, megvolt.

³⁾ Az erdélyi Muzeum kéziratárában : Collect. Maior. Manuscrip. Histor. Tom. VI. Nro 11. Datum in civitate nostra Cibiniensi in festo beati Bartholomei apostoli A. D. 1494.

⁴⁾ Melyet a Muzeum könyvtárnoka T. Szabó Károly ur velem közleni szives volt.

⁵⁾ Gyakori volt-e e hiány az erdélyi egyházakban? avagy csak azon időszak zavarteljes eseményei okozták-e, hogy orgonával el nem láttatott épen ezen egyház? meghatározni nem tudom. — Egyébként az orgona, melynek tökéletesítését a német veszi igénybe, nagyobb a tizennegyedik században kezdett inkább általános használatba jöni. A régi orgona inkább csak az ének hangoztatására — intonatio — mintsem kíséretére szolgált; alakra nézt kicsiny és nehézkes volt, réz sípokkal ellátva, alig bírván 10—12 tapintóval, és ezeket is az ököllet kellett ütni, innen az Orgel schlagen, pulsare organum. Csak a tizenhatodik században éri el mostani tökélyét; eleinte a szentély közelében helyezék a lectoreum vagy odaeum-ra, tudniillik azon állványra, mely körülbelül a tizenharmadik századtól kezdve az előbbeni egyszerű Cancelli helyet a szentély és hajó között harántosan állítottatott fel, polcezzal ellátva a Perikopák felolvasására használtatván, innen neve lectoreum; avagy orgona kíséretében liturgiai énekek zengésére, a honnan az Odaeum név.

éveken át elhagyott kolostort helyre kezdé igazíttatni ¹⁾; a szentély éjszaki talajában, egy összefont betűkből álló feliratos sírkő Seres János kőfaragó nevét tartja fen, kit 1579-ben az egyház körüli munkával foglalkozása alatt talán lephete épen meg a halál e töredezett sírfelirat így hangzik :

HIC· TVMVLATA· SERES· ²⁾ REQVIESCVNT· MEMBRA· IOA . . .
 QVI· PIETATE· INSIGNIS· SCVLPTOR· FVERAT· LAPIDVM· O· P . . .
 HVIC· SVA· PERPETVVM· DANT· MONVM . . T
 ANNIS· LVSTRA· NOVEM· SVPERAVERAT· EFV
 TRISTIA· CVM· DOMINO· FATA· IVB·NTE· S
 QVI· OBÏT· MARTIVS· DIE· VIGESIMO· QVARTO· A· D· 1579.

A felirat felett látható domborfáragvány valószínűleg kőfaragó-jegy — Steinmetzzeichen — lehet, melyeket a kőművesek a tizennegyedik század vége felé, s a tizenötödik és tizenhatodik században már széltyben használtak; két vagy három hüvelyknyí hosszú egyenes, vagy görbe vonalából áll, melyek egymás mellé illesztve, avagy egymást keresztül metszve, különbféle alakokat képeznek, s melyeknek különböző köveken megjelenő ismétlése, ugyanazon mester kéziművét jelöli. — Ezeket nem kell összecserélni azon jegyekkel, melyek az egyes faragott kövek összeillesztésénél használtak. A fenemlített sírkőnél jóval régibb az, mely a szentély ugyanazon oldalába van illesztve; összetört és elkopott feliratából ez betűzhető ki :

HO· M . . . NI PROVIDVS· NICOLAVS· HAŠO : MARI O
 ONESTE· HELENE· CONFRATER· S· F· POSVIT· ANNO
 D· M·

dombor kivájt vértben, széles kés, címertanilag jobbfelől hat sugaru csillag, balra félhold, felette korona nincs, az évszámból csak az M vehető ki; az előforduló : Confrater sancti Francisci, azon időre utal, a midőn még a minoriták bírák ez egyházat, tehát 1556 előtt. — 1581-ben Báthory István, hogy a kolosmonostori apátságban felállított Jezsuiták tanintézetőknek nagyobb lendületet adjon, ezen üresen hagyott egyházat a kolostorral együtt, Vlnárról május 12-ről kelt adománylevelé nyomán, nekik ajándékozá : *Attribuentes Societati Jesu Monasterium desertum olim Franciscanorum fratrum in platea Farkas utcza cum templo praeterea Domum proximam in qua olim Religiosae Virgines ³⁾ habitabant, ut in ea schola aedificaretur.* — A hová be is lettek iktatva még

¹⁾ Wolffgangus de Bethlen *Histor. de Reb. Transyl. lib. 6. pag. 437.*

²⁾ A Seres család Kolozsvárt az előbbkelő polgári családok közé tartozhatott, így 1612-ben Báthory Gábor fejedelem Kolozsvárt Seres István házához száll. *L. Erdélyi Történelmi Adatok. 4. kötet 182. lapon.*

³⁾ A minorita zárda közelében állott egy női kolostor, melyben 1581-ben csak egy vak apácztartózkodott, — *l. Ortus et Progressus Variarum in Dacia Gentium et Religionum per Andr. Illia e Soc. Jesu 1730. pag. 66. és Ortus et Progressus Collegii Acad. Claudiopolitani a P. Georg. Darotzi e Soc. Jesu 1736. pag. 15.* — Érdekes lenne tudni, mely szerzetbeli nők lakhaták e zárdát? — adatot erre nem ösmérek, azon feljebb említett Magdolna, György kőfaragó özvegyének végrendeletén kívül, melyben némely Kolozsvárt létező női szerzetesekről említést tesz így : „A. 1531. lego florenos sedecim pro indumento sacerdotali ad Capellam sororum Tercii Ordinis Beati Francisci, quam ego feci fieri.“ Egy más helyt ugyanezen szerzetet említve ezt írja : „sub habitu Griseo intra muros huius civitatis habitantibus item Sanctimonialibus sub habitu Nigro in Claustro sub invocatione divi Egidij constructo commorantibus omnia mea vesti-

ez évben; feria tertia proxima, ante festum B. Lucae Evangelistae ¹⁾, jóllehet hogy még az adománylevél kelte előtt már aprilisben foglalák el e kolostort, a mint 1581-ben Kolozsvártt hozott törvényezikk bizonyítja. — Azon 26 év lefolyta alatt, míg a helyiségeket bírák, kétszer kelle e kolostor falait elhagyniok; 1588-ban a Megyesen hozott országos végzések következtében, a hova ugyan Báthory Zsigmond fejedelem 1595-ben május 10-én újból visszahelyezé. — A legnagyobb veszély e zárdát 1603-ban éré, a midőn junius 9-én ²⁾ a felbőszült nép e haza inséges állapotját a jezsuitáknak tulajdonítá, egyházokat és kolostorukat elébb kirabolván, szétrombolá. Basta ugyan még ez évben Kolozsvárt elfoglalá, az elrombolt építmények helyre-igazítását elrendelé: azonban ily mostoha viszonyok között üdvösebbnek vélték a jezsuiták 1605-ben julius 19-én e kolostort elhagyni ³⁾, még mielőtt Bocskay fejedelem 1606-ban november 7-éről ⁴⁾ Kassán kelt rendelete őket ez országból végkép kitiltá.

1622-ben Bethlen Gábor ez üres helyiségeket egy akademiának felállítására a reformatusoknak adományozá, melyet az ez évben egybe seregelt kolosvári országgyűlés helyben hagyott. Következendő, ma már csak kéziratban fenmaradt, felirat hirdeté ez eseményt:

A. 1626.

In sempiternam insignis illius beneficii memoriam quo Sereniss. et Potentiss. Princeps D. D. Gabriel Dei Gratia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, et Sicularum Comes, ac Opuliae Ratiboriaeque Dux Templum isthoc, cum in privato suo statu, tum vero potissimum Principatum adeptus, prosequutus est, et adauxit, proventus et reditus eius amplissimos peculiari suo Diplomate superinde edito, in perpetuam Eleemosynam, usibus eiusdem Templi, et totius sacri Ministerii renovando, conferendo, ac sub aeternae damnationis poena consecrando. — Ecclesia Orthodoxa Claudiaca publice posuit ⁵⁾.

Végzetteljes politikai bonyodalmak a helyre-igazítást akadályozák, azért 1638-ban a Gyula-Fehérvári gyűlésen „Articulo 2° Kolosvárott Farkas uttzában levő templomnak renovatiója most ismét mint 1622. esztendőben concludaltatik.“ — Mely határozat 1644-ben foganatosítatott, mint az egyház belsejében létező felirat tanúsítja.

1798-ban augustus 31-én a város nagy része elhamvadván, ez egyház fedele is leégett, de 1803-ban újból kiigazítatott.

A mint fenebb említve volt, ezen egyház építkezése 1486-ban kezdetett meg. 1490-ben Mátyás király a munka további vezetését János nevű szerzetesre bizá, ki az

menta vineam in promontorio S. Georgij sitam lego Sororibus sancti Dominici. Mivel a kérdésben orgó női kolostor a minoriták szomszédságában állott, sejtteniünk lehetne, hogy ugyanazon szerzetbeliek lehettek a nők is, és így Sorores Tercii Ordinis S. Francisci vagyis soeurs grises-ek, kiknek Magdolna, kőfaragó özvegye, kápolnát emelt. E zárda állóhelye mai nap ösmeretlen.

¹⁾ Az adomány-levél egész terjedelmében megvan a Synopsis Vitae Belae IV. Szegedi. 377. és 383. lapjain.

²⁾ A. 1603 erat autem dies 9. mense Junij eodemque die destruitur Monasterium Jesuitarum, una cum altaribus, ceterisque rebus Ecclesiasticis. Vestes Jesuitarum secantur particulatim, seu de parte ad partes. L. Magyar Történelmi Tár 6. köt. 261. lapon.

³⁾ A. 1605. Jesuitae valedicunt Claudiopolitanis 19. Julij. Magyar. Történelmi Tár 6. köt. 261. lap.

⁴⁾ Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok 1. köt. 376. lap. Datum ex libera civitate nostra Cassoviensi die 7 A. 1606. A hónap ki van ez okmányban kopva; mivel azonban Segesvári Bálint kronikájában az Erdélyi Történelmi Tár 4. köt. 168. lap, ez okmányra vonatkozólag 11. novembert említ, keltét november hóra tehetni.

⁵⁾ A kolosvári Evangel.-Reformata Ekklesia Történetei. Szilágyi Ferencz. 14. lap.

egész kivételben azon egyszerűséget tartá szem előtt, mely az ily kolduló szerzeteseknek építményeit jellemzi ¹⁾.

Ezen egyhajós egyház szentélyének zárodása a nyolczszög három oldalából képződik — az alaprajz *A alatt*. — A csúcsíves hálóboltozatnak — *B alatt*. — horonyokból alakított gerinczei minden közvetítés nélkül, nyolczszöges a falból félig kiálló fél oszlopokon, vagy tagozott s egykor vesszős művel díszített válköveken — *C alatt* — forrnak egybe, a szentélyt a hajótól tompa csúcsos diadalív választja el, melynek béletét szintén a tompa körteél képezi.

A hajó boltozata, mely egykor, mint a padláson fenmaradt meszelés és oszlopok magasabbra nyuló állóhelyei mutatják, magasabban állhatott a mostaninál, melyet 1644-ben ²⁾ egy olasz építész, kinek nevét a történet fel nem jegyzé, az egészszel összhangzatlanul körívűen alakítá; tompa körteél idomu heveder és gerinczek itten is, mint a szentélyben hálóboltozatot ugyan, de az előbbitől különbözőleg szervezettet képeznek — *D alatt*, — melyet hosszukás négyyszög alaku táмок, s eléjükbe állított félkörű oszlopok tartanak fel; ezek fejezeteit a kinyuló, római antik modorban egybe vont hullámu Karniess képezi; az oszlop egy rézsut, és fél henger által áll kapcsolatban a tagozatlan négyyszögű, és ebből előszökellő fél hengerű plynthussal.

A buta csúcsíves ablakok béleteit kívülről horony és körteél képezi, míg belől felől csak egy rézsutból áll; díszművezeteik: hármás félkör, és halhólyag, mely a homlokzati ablakokon virág és egyéb geometrikai alakokat vesz fel. — A főajtózat laposan leszelt hármás levelű ív, béletében körte élű, vagy sodrott hengerek, melyek fent a szögbe egymást egybevágják, alant pedig oszloptöveket képeznek.

Az oldal támfalak egyszerűek, ötszeresen tagozva, rézsutosan leszelve, a földél alatt állanak. A szentély hosszát, és hajó végét jelelő táмок a többieknél erőteljesebben szervezve, rézsutosan állanak, téreik hármás levelű lóhere parallele lefutó száraikkal díszítvék, gula csúcsba végződnek, keresztvirággal tetőzve — *E alatt*, — a hajó délnyugoti szögletén álló rézsutas tám, a boltív-nyomás egyensúlyozásáért, egy támívvel áll kapcsolatban.

Az egyház déli részében lévő keresztfolyosó — *F alatt* — egykor a sekrestyébe vezetett, mely azonban most, kisebb helyiségekre osztva, raktárul szolgál; itten állhatott azon torony, melyet I. Rákóczy György 1644-ben épített, s melyet Szalárdy krónikájában emlit: „az oldalába lévő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával, külömb külömb színü mázu cseréppel hejjaztatván, megépítette vala de a toronynak napnyugot felől való oldalában az ablakok arányában való hasadékiban nagyon meg kezdvén indulni, minden harangokat, cserepezést és minden faépületeit le kellett szedni.“ — Nem sikerülvén e torony, Rákóczy egy másikat a főajtózat eleibe kezde építtetni; de ez is Szalárdy szerint félszegül ütött ki: „Skárpot kellett volna hagyni a fundamentumnak, azaz a fundamentum fenekét jó szélesen kezdvén, mind beljebb beljebb való hajtással kellett volna, ha csak a templom fele magasságáig is felvinni, s azután egyenesen, és sugáron felrakni, így lett volna állandó, és nem indult volna meg, mint a másikat.“ — Ez is leszedetett, állóhelye egy pár ölnyi magasságra ma is látható — *G alatt*.

A fedél alatti tetőpárkányzat egy rézsut, negyedrés horony és pálczából áll, míg az alsó párkányzatot egy megfordított Karniess képezi, homlokzata pedig tagozatlan, díszítmény nélküli csúcs.

¹⁾ A tiltott tornyot, és a díszítmények hiányát, a magasba nyuló alkotványok által pótolák, és legfeljebb kis tornyocskával tetőzék.

²⁾ 1644-ben külföldről hozott építőmesterekkel ez egyházat, mint Szalárdy krónikájában írja, „nagy szép vesszős faragott kövekre merőn megboltoztatta.“ (I. Rákóczy György)

Mérték-arányai ezek belső világában :

A szentély hossza : 70' —

„ szélessége : 31' 6"

„ magassága : 54' —

A hajó hossza : 111' —

„ szélessége : 48' —

„ magassága : 60' —

Érdekesek még a címertanra nézt azon számos és különböző családok részint festett, részint ezüst lemezen kivert dombor művü címerei, melyek itten felaggatva szemlélhetők.